

Krzysztof Radziejewski

OSIEM NIEZNANYCH DOKUMENTÓW Z KANCELARII KOMENDY OBWODU ZAMOŚĆ ARMII KRAJOWEJ

Kilka dokumentów z AK-owskiej kancelarii Komendy Obwodu Zamość znalazło swoje miejsce w zamojskim Archiwum. Zostały przekazane przez Rodzinę¹ znanego zamojskiego kupca Stanisława Matei² w czerwcu 2008 r. Archiwum Państwowe w Zamościu nie posiadało dotąd w zbiorach dokumentów z okresu konspiracyjnej działalności Armii Krajowej w obwodzie zamojskim. Dość nieoczekiwanie odnalazły się również zupełnie nieznane, szczątkowo zachowane dokumenty poakowskie rejonu XXV³ z okresu czerwiec 1945 – luty 1946 r. Rejon ten był częścią obwodu zamojskiego. Zostaną przygotowane do druku w następnym tomie „Archiwariusza Zamojskiego”.

Dokumenty z zachowanej częściowo kancelarii Komendy Obwodu Zamość były publikowane przez Ireneusza Cabana i Zygmunta Mańkowskiego w II tomie wydawnictwa *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w okręgu lubelskim 1939-1944* oraz przez Jana Grygiela⁴ w jego książce – *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Zamojskim 1939-1944*. Archiwalia publikowane przez „Rafała” znajdowały się w rękach prywatnych jednej osoby.

Dokumenty po S. Matei obejmują okres 12 VIII 1943 – 8 III 1944 r. Są to zapisane jednostronnie maszynopisy, podniszczone i uszkodzone wskutek nie-

¹ Teczkę z dokumentami, także m.in. dotyczącymi działalności Stanisława Matei w PKOS i harcerstwie w latach 40-tych przekazała jego wnuczka p. Maria Podstawska z d. Wołk-Łaniewska. Włączone zostały do zespołu Akta osób i rodzin – sygn. 43.

² Stanisław Mateja (1889-1964). W 1924 r. został właścicielem jednego z bardziej znanych sklepów winno-kolonialnych przy Rynku Wielkim w Zamościu. W 1939 r. wywiózł „Hołd Pruski” J. Matejki z powrotem do Krakowa (miał zgodę na przywóz soli z Wieliczki). Zatrudniał 5 osób, a wśród nich Józefa Guta „Dobrzyńskiego” dowódcę plutonu rejonu Zamość miasto. A. Kędziora, *Encyklopedia ludzi Zamościa*, Zamość 2007, s. 192-193; J. Grygiel, *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Zamojskim 1939-1944*, Warszawa 1985 (dalej: J. Grygiel), s. 58, 112, 117; K. Radziejewski, *Skarby pod bombami (3)*, „Kronika Tygodnia”, 1999, nr 37, s. 6.

³ Rejon o kryptonimach 11, XXV, Niedźwiedź. Do rejonu tego należały gminy Skierbieszów, Nowa Osada i Kotlice. R. Wnuk, *Konspiracja akowska i poakowska na Zamojszczyźnie od lipca 1944 do 1956*. Lublin 1992, s. 77-78. Dokumenty za pośrednictwem ks. dr Czesława Galka przekazała do Archiwum Helena Sobieszkańska, żona Bolesława Sobieszkańskiego „Pingwina”. Ks. Cz. Galek, *Pamięć i krzyże*, Łabunie 2007. B. Sobieszkański „Pingwin”, *Wspomnienia z walk 3-go Batalionu 9 p.p. Legionów Armii Krajowej Ziemi Zamojskiej w latach 1939-1945*, Zamość 1998, s. 183-187.

⁴ Jan Grygiel (1907-1999), oficer wywiadu i kontrwywiadu Obwodu Zamość, pseudonim „Rafał”. Z zawodu nauczyciel, wychowanek seminarium nauczycielskiego w Szczepiebrzynie. Biogram: A. Kędziora, *op. cit.*, s. 94; J. Grygiel, s. 45.

właściwego przechowywania, pierwsze trzy wykonane na papierze przebitkowym. Posiadają numerację nadaną przypuszczalnie w kancelarii niższego szczebla – Rejonu Zamość obejmującego miasto.

Z roku 1943 pochodzą trzy kartki oznaczone numerami 187-189 (wpisane czerwonym ołówkiem). Są to faktycznie dwa dokumenty, ale o podobnym charakterze, które należy czytać w odwrotnej niż numeracja kolejności. Z 1944 r. pochodzi sześć kartek, dwie formatu A4, pozostałe mniejsze. Trzy oznaczone nr 2 – 4 (ołówki) oraz dopisaną na każdym piórem datą – „I 44”. Pozostałe trzy (dopisane ołówkiem: 24, 32, 37) nie łączy już jedna wspólna cecha.

Pisane są lakonicznie, w pośpiechu (listy aresztowanych), zawierają informacje i wykazy. Obok nazwisk powszechnie znanych w okresie okupacji na terenie Zamościa i powiatu są pseudonimy i kryptonimy osób będących w konspiracji. Były pisane lub przepisywane na co najmniej dwóch różnych maszynach często z pominięciem zasad gramatyki i interpunkcji. Stąd też była konieczna niewielka ingerencja w teksty zaznaczona kwadratowym nawiasem, czy stosownym przypisem. Trzy dokumenty z kancelarii obwodu są sygnowane odręcznie literą „W” (czerwony ołówek). Jest to pierwsza litera pseudonimu Stanisława Książka „Wyrwy”, który był komendantem obwodu⁵. Trzy dokumenty o charakterze informacyjno-interwencyjnym są bez podpisu. Jeden będący meldunkiem komendanta obwodu do inspektora inspektoratu rejonowego podpisany jest pełnym pseudonimem „Wyrwa”. Został wytworzony poza Zamościem. Prawdopodobnie w Szczebrzeszynie, gdzie pod młynem Benderów w specjalnie przygotowanym schronie doskonale zagłuszonym przez maszyny do mielenia zboża funkcjonowała przez całą okupację kancelaria obwodu. Autorem meldunku mógł być Stanisław Bender „Cichy”⁶. Dwa nie podpisane dokumenty (24, 37) mogły powstać lub zostały przepisane w kancelarii rejonu mieszczącej się na terenie Zamościa. Kancelarie działały również w placówkach oraz przy oddziałach partyzanckich obwodu zamojskiego⁷.

Dlaczego dokumenty konspiracyjne znalazły się w zbiorze Stanisława Mattei? Być może dlatego, że w jego sklepie chętnie odwiedzanym przez Niemców znajdował się konspiracyjny punkt pocztowy obwodu. Wtajemniczeni mogli tu nabyć markowe trunki, prawdziwą kawę, ale również broń i amunicję.

Na pytanie o wartość źródłową tych dokumentów odpowiedzą w przyszłości historycy. Rolą Archiwum było jak najszybciej je udostępnić. Nie mniej jednak warto zwrócić uwagę chociażby na przydatny w pracy historyka nad tym okresem swoisty przegląd władz administracyjnych i aparatu represji na terenie miasta wg stanu z pocz. 1944 r. Zwraca też uwagę dokument analizujący mniej więcej w tym samym czasie nastroje w mieście.

⁵ Stanisław Książek (1909-2006), z zawodu nauczyciel. Ukończył m.in. seminarium nauczycielskie w Szczebrzeszynie. Jako ppor. rez. 3 p.a.l. brał udział w kampanii wrześniowej 1939 r. Komendant Obwodu Zamość, inspektor Inspektoratu Zamość, działacz organizacji WiN. Kawaler Orderu Virtuti Militari. J. Grygiel, s. 70, 164; R. Wnuk, *Lubelski Okręg AK, DSZ i WiN 1944-1947*, Warszawa 2000, s. 42, 48-49, 54.

⁶ J. Grygiel, s. 164-165.

⁷ I. Caban, Z. Mańkowski, *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w Okręgu Lubelskim 1939-1944*, Lublin 1971, t. II, s. 6; J. Grygiel, s. 325.

Trzeba podkreślić, iż tego rodzaju dokumenty są w archiwach państwowych prezentowane nader skromnie, albo wcale. Unaocznia to dobrze praca Ca-bana i Mańkowskiego z 1971 r., w której na 258 przedstawionych dokumentów AK-owskich, aż 155 pochodzi z archiwów służb wewnętrznych, 5 woj.skowych, 43 PZPR-owskich i 54 ze zbiorów prywatnych, teoretycznie zresztą, bo głównie ze zbiorów Z. Klukowskiego zdeponowanych na KUL. Jak dotrzeć jednak do dokumentów pozostających ze szkodą dla historii w zamojskich domach? Unosi się nad nimi nadal duch konspiracji.

DOKUMENTY

Dokumenty przedstawione są w kolejności chronologiczno-kancelaryjnej. Jednakże z uwagi na logikę układu dokonano zamiany i nr 187 zamieszczono po 188-189. Listy więźniów w oryginale pisane są w dwóch kolumnach. Zachowano również pisownię dokumentów (np. pisana z małej litery narodowość). W dokumentach, poza spisami aresztowanych) nazwiska wyróżniono kursywą.

I

188-189

Przesyłam listę nr 1 osób przywiezionych z Zamku na Majdanek.
Proszę o wyszukanie członków organizacji i jak najszybsze podanie tylko numerów tej listy do Inspektoratu.
Lista nr 1 nie zawiera oprócz nazwisk i imion żadnych danych, a za tym trzeba uważać.

Lista nr 1

z Zamku na Majdanek w dn. 13:9:43

1. Trojanowski Józef, 2. Towarnicki Marian, 3. Dytnerski Zygm., 4. Rolek Józef, 5. Ziółek Fr., 6. Polak Ludwik, 7. Ciok Jan, 8. Ciok Fr., 9. Zaprawa Jan, 10. Zagrodzki Kaz., 11. Kwaśnik Aleks., 12. Rutkowski Witold, 13. Szmul Jan, 14. Kosik Stan., 15. Krawczyk Wł., 16. Ptak Jan, 17. Wacz Józef, 18. Chojnacki Br., 19. Rycerski Fel., 19. Rusin Bol. 21. Kozłowski Jerzy, 22. Łopacki Kaz. 23. Spraczyna Aleks. 24. Klimek Adolf 25. Ilczuk Stan. 26. Ficner Miecz., 27. Ksik Apolin, 28. Burczan Ant.⁸, 29. Marciniuk Flor., 30. Zawartko Józ., 31. Sak Marcin, 32. Ireczko Iwan, 33. Olszewski Piotr., 34. Tuziemski Fel., 35. Tuziemski Fr., 36. Czapka Miecz., 37. Zdunek Longin, 38. Czarnecki Kaz., 39. Tuziemski Wikt., 40. Sykut Stef., 41. Zychowicz Stef.

w dniu 12:8:43

42. Aftanas Jan, 43. Białek Stan., 44. Dobrzański Adolf, 45. Drozd Stef., 46. Gąsior Jan, 47. Iskra Luc., 48. Iwanek Stef., 49. Jędral Eust., 50. Kaszubski Tad.,

⁸ Antoni Burcan („Łatwy”- ppor. rez. komendant rejonu Łabunie, kierownik poczty w Łabuniach) mąż Heleny Burcan („Orlik”- pracownica poczty a następnie „Snopu”) był więźniem obozów w Zamościu i Majdanku. Szczęśliwie przetrwał do dnia wyzwolenia. B. Waluda, *Droga z Zamościa do Zamościa*, Warszawa 1999, s. 78; J. Grygiel, s. 61, 96, 145-146, 336.

51. Kiejna Winc., 52. Kijewski Konst., 53. Kochoński Mich., 54. Korzel Wł., 55. Kotarasiński Eug., 56. Kotarasiński Fr., 57. Krzywicki Stan., 58. Lasocki Stan., 59. Lipski Wac., 60. Łopatek Ant., 61. Milczak Ant., 62. Nakonieczny Jan, 63. Ogórek And., 64. Oślik Wł., 65. Pawlak Stan., 66. Pawlik Jan., 67. Piskorz Tadeusz., 68. Koszulek Stan., 69. Rej Bol., 70. Seklicki Czesł., 71. Skrzypek Józ., 72. Struski Jan, 73. Czarnecki Kaz., 74. Sekulnik Stan., 75. Towalski Rysz., 76. Traczyk Jan, 77. Winger Leszek, 78. Wasieńczuk, [b.i.], 79. Więzik Jan, 80. Zagoździński Tad., 81. Zawisza Stan., 82. Zahol Leon, 83. Ambroziński Józ., 84. Chrapkiewicz Stan., 85. Chiliński Józ., 86. Ćwikliński Jan, 87. Ćwikliński Józef, 88. Czajka Tad., 89. Furtak Józ., 90. Gołębiowski Tad., 91. Gregorek Tad. 92. Gózek Józ., 93. Hryniak Jan, 94. Jaworski Aleks., 95. Ignatiew Eug., 96. Kamyk Bol., 97. Kowalczyk Henryk, 98. Kaila Józ., 99. Kutnik Wład., 100. Łopacki Kaz. 101. Marchewka Bol., 102. Michalewski Stan., 103. Mitura Jan, 104. Misiatowicz Stan., 105. Ogórek Stan., 106. Pawelec Stan., 107. Peirec Mik., 108. Piątkowski Wikt., 109. Plewka Jan, 110. Pych Marian, 111. Rybaczek Herman, 112. Rybaczek Kaz., 113. Serafin Józ., 114. Skorupa Aleks., 115. Skwarczyński Józ. 116. Szczeciński Wacł., 117. Szlendak Jan, 118. Wejsło Stan. 119. Wierzchowski Zenon, 120. Wrycza Stefan, 121. Wrycza Kaz., 122. Wrzos Stan., 123. Ogórek Stan., 124. Deszczak Szczepan, 125. Gruszka Leon, 126. Gębala Jan Miecz., 127. Gieruła Ant., 128. Grzegorzak Jan, 129. Gajda Fr. 130. Gryczka Fr., 131. Kopeć Wł., 132. Kanarek Jan, 133. Krzywicki Stan., 134. Makowski Marian, 135. Mądryk Ant., 136. Osiński Stan., 137. Pawłowski Bogdan, 138. Podlasek Józef, 139. Stępniewski Wład., 140. Sych Aleks., 141. Suśniak Jan, 142. Fujaka Józef, 143. Wiącek Miecz., 144. Woroniecki Jan, 145. Ziętara Wacław, 145. Łopacki Kaz., 145. Stec Stan., 146. Kochan Józef, 147. Kranicki Bol., 148. Józwiak Wł., 149. Busiewicz Edw., 150. Chudzik Jan., 151. Kownacki Wacław, 152. Mądryk Stan., 153. Morawski Fr., 154. Parczyński Bol., 155. Pamerbski Marian, 156. Szymański Ryszard, 157. Sych Stan., 158. Wawryk Lucjan⁹, 159. Zadora Bol., 160. Galant Piotr, 161. Czarnecki Br., 162. Fajkowski Eug., 163. Plichta Fel., 164. Wojtysiak Józef, 164 /4/ Koraczuk Ant., 164. Mańko Fr., 165. Witkowski Stan., 166. Kozubek Ludwik, 167. Tomczak Zygm., 168. Tomczak Wacł., 169. Tomczak Aleks., 170. Tomczak Czesław, 171. Mazurkiewicz Alojzy, 172. Stefaniak Fr., 173. Kosiński [b.im.].

[brak podpisu]

II

187

Lista nr 2

Pozostający na Majdanku od dłuższego czasu:

1. Ziętek Stanisław ur. 03.05.1898 s. Jan i Jadwigi, 2. Chrapkiewicz Stan., 01.11.1923 s. Wł. i Henryki, 3. Kubicki Stefan, 22.10.1904 s. Kacpra i Hel., 4. Dębowski Józ., 22.10.1901 s. Piotra i Pauliny, 5. Wiśniewski Kaz., 15.01.1893 [s.]

⁹ Lucjan Wawryk był sekretarzem magistratu w Szczebrzeszynie. Wystawiał ludziom fałszywe dokumenty. Został aresztowany razem z innymi pracownikami zarządu miejskiego latem 1940 r. Wśród aresztowanych był m.in. burmistrz Jan Borucki, który zginął w obozie. Pod poz. 160 figuruje Piotr Galant również pracownik magistratu w Szczebrzeszynie. J. Grygiel, s. 164.

Stan. [i] Fran., 6. Pawlak Stan., 08.02.1927 [s.] Mich.[i] Katarz., 7. Zaremba Wacł., 11.10.1920 [s.] Lucjan [i] Maria, 8. Wilkos Jan, 22.06.1911 [s.] Mich.[i] Maria, 9. Stankiewicz Jan, 26.05.1906 [s.] August [i] Anna, 10. Korulczyk Henryk, 23.01.1919 [s.] Andrzej [i] Karolina, 11. Jegnatiew Eug., 09.02.1919 [s.] Wacław [i] Katarz., 12. Zawisza Stan., 24.08.1912 [s.] Piotr [i] Ludwika, 13. Lasocki Stan., 10.09.1925 [s.] Józef [i] Anna, 14. Guzek Józef, 17.06.1923 [s.] Stan. [i] Julianna, 15. Posuniak Stan., 05.05.1897 [s.] Fr. [i] Maria, 16. Schweitzer Andrzej, 01.10.1918 [s.] Wł. [i] Anna, 17. Koluźniak Wł., 14.X.1914, 18. Tomczyk Br., 16.10.1896, 19. Borkowski Klem., 07.07.1910 [s.] Marcin [i] Zofia, 20. Borowski Miecz. 14.10.1921 [s.] Stan. [i] Felicja, 21. Weremczuk Czesł., 26.01.1920 [s.] Józef [i] Michalina, 22. Kolutyński Mik., 01.12.1908, 23. Kieretyj Jan, 21.02.1902, 24. Cybulski Konst., 15.04.1919, 25. Ciepły Stan., 19.04.1923, 26. Kozakowski Ant., 14.02.1915, 27. Wielgosz Fryderyk, 10.04.1917 [s.] Tadeusz z Marią, 28. Duda Stan., 19.I.1895 (s.) Ludwik (i) Maria, 29. Piskor Tomasz, 18.XII.1914 [s] Stan. [i] Józefa, 30. Piechotka Ludw., 23.03.1902 [s.] Grzegorza [i] Franc.

[brak podpisu]

III

2

Miasto Zamość

1. Przybliżona ilość mieszkańców narodowości polskiej 17250, Ukraińców 160, Rosjan /białogwardzistów/ 340, i innych obywateli państw sprzymierzonych 60. Niemców w dniu spisu ludności 1.3.43 było 1313 osób, obecnie około 3000 w liczbie tej mieści się około 820 volksdeutschów i deutschstammigów.
2. Zarząd miejski ul. Akademicka – komisarz *Grutzek* niemiec, burmistrz *Werner Otto* – polak¹⁰.
3. Kreishauptmannschaft – starostwo, kraishautmann *Weichenmeier* podległy Amt für Ernährung und Landwirtschaft ul. Bazylikańska – kierownik Kreislandw. *Kettner*.
4. Związek Gmin – Gemeindeverband ul. Akademicka, komisarz *Edward Steicher*, drukarnia sejmikowa – *Michalski Zenon*¹¹.
5. Finansinspektion – oberinspektor *Kleinbaum*, Urząd skarbowy, naczelnik *Bayer*¹² – polak.

¹⁰ Otton Werner zaczynał, jako starszy obozu na Rotundzie, skończył jako słuźalczy burmistrz w zamojskim magistracie (1941-1944), przed wojną był nauczycielem j. niemieckiego w zamojskim gimnazjum i liceum męskim. M. Bojarczuk, *Academia Zamoscensis 1916-1958*, Lublin 1958, s. 114, 142, 180; A. Kędziora, *Encyklopedia miasta Zamościa*, Chełm 2000, s. 326; Ks. F. Zawisza, *Wspomnienia z wojny i okupacji od 01.09.1939 do 10.06.1945*. Wstęp i przypisy K. Radziejewski, „Archiwariusz Zamojski”, Zamość 2003, s. 46.

¹¹ Zenon Michalski (1892-1954), drukarz i zecer, kierownik drukarni w latach 1932-1946. Drukował m.in. *Materiały do Dziejów Zamojszczyzny w latach 1939-1944* pod red. Z. Klukowskiego, Zamość 1946. Biogram: A. Kędziora, s. 196.

¹² Ludwik Bayer - urzędnik i działacz skarbowy od 1923 r. *Księga Pamiątkowa Stowarzyszenia Urzędników Okręgu Lubelskiego*, Lublin 1934, s. 97-98.

6. Arbeitsamt Zamość – oddziały zamiejscowe Krasnystaw i Biłgoraj. Kierownik *Maks Schumacher*.
7. Ubezpieczalnia Społeczna – kierownik *Wilhelm Lippert* polak¹³.
8. Poczta – ul. Kościuszki - naczelnik urzędu niemiec *Flokkel*. Podległe urzędy: Zwierzyniec, Szczebrzeszyn oraz agencje Skierbieszów, Grabowiec, Horyszów Polski, Miączyn, Kotlice, Komarów, Łabunie, Krasnobród, Radecznicza, Józefów – zamknięta, Zawada, Ruskie Piaski, Stary Zamość i Sitaniec.
9. Sąd okręgowy – ul. Akademicka – prezes *Stanisław Cybulski* – volksdeutsch, przed wojną polak – Sędzia Zamość¹⁴.
10. Zweigstelle de Verwaltung des Luftgaukommando VIII Zamość – Jasna – podległe Luftgaukommando VIII Breslau część spraw /mieszkań, baraków, sprzętu, umundurowania/ przejął Lgk.VIII Kraków. Lgk. VIII Zamość główny kierownik Regierungsinspektor *Schotte Walter*. Podległe Bauleitung der Luftwaffe – ul. Lwowska /w sprawach budowy lotnisk zależny bezpośrednio od Lgk. Breslau /kierownik Bauleiter *Kugler*, Ortsvermittlung Zamość – biuro łączności telefonicznej - /barak ul. Kościuszki/ 2 żołnierzy i 11 telefonistek oraz Fliegerhorst Łabunie, Klemensów i Mokre.
11. Centrala telefoniczna – kabel ziemny dalekobieżny – barak na ulicy Ciepłej – warta kilku żołnierzy.
12. H.K.P. Stutzpunkt 556 – warsztaty naprawy samochodów ul. Lwowska *fa* [abrik] Wolski oraz garaże samochodów ul. Lwowska naprzeciw kościoła.
13. R.K.Bauleitung – Orlicz Dreszera – kierownik *Tamala* prowadzi pracę przebudowy budynków gospodarczych w wysiedlonych gminach.
14. SS.Kameradschaft – ul. Orla – klub oficerów i podoficerów SS z Zamościa, Janowic i okolicy obejmuje około 50 of. SS.
15. Standortverwaltung – ul. Orlicz Dreszera – Funkcja Komendy Placu dla SS i Policji.
16. SS.der Polizeiführer des komissar für die Festung des Deutsche Volkstums Aussenstelle in Zamość – ul. Lwowska – mieści w sobie komisję nasiedleńczą ma charakter ekonomiczny, kierownik oberleutenant *Winkler*.
17. N.D.S.A.P. ul. Orlicz Dreszera – ma za zadanie umocnienie na tym terenie niemieckości /Deutsche Volkstum/ wychowanie polityczne, urabianie volksdeuts. na prawdziwych nasi, kto z nich i do jakich stanowisk w partii lub administracji się nadaje, a kto do służby wojskowej.
18. Więzienie – ul. Okrzei – stan straży – 23 strażników w tym 3 kobiety i 5 Niemców, inspektor *Fossel* niemiec.

¹³ Wilhelm Lipert – dyrektor Ubezpieczalni Społecznej jednej z trzech instytucji polskich w mieście (także Spółdzielnia Spożywców „Społem”, Powiatowa Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa „Snop” – Kreigenossenchaft), aresztowany 24 X 1944 r. przez NKWD. Z. Klukowski, *Zamojszczyzna, t. II, 1944-1959*, Warszawa 2007, s. 117.

¹⁴ Stanisław Cybulski – w czerwcu 1941 r. więziony na Rotundzie, zwerbowany pod przymusem. Volklistę podpisali również właściciele aptek w Rynku Wielkim, komisarz ziemski Sekutowicz, właściciel młyna Badzian, oraz lekarze okuliści kpt. Jan Hauslinger „Znachor” i Władysław Lorenc (po otrzymaniu zgody od dowództwa obwodu AK). Z. Klukowski, *Zamojszczyzna, t. 1, 1918-1943*, Warszawa 2007, s. 163; B. Waluda, *op. cit.*, s. 61.

19. Baraki dla wysiedlonych – ul. Piłsudskiego róg Okrzei w likwidacji – stan 43 osoby.

W [Wyrwa - Stanisław Książek]

IV

3

Żandarmeria niemiecka w Zamościu i powiecie.

Kreishauptmannschaft /kapitanat/ ul. Orlicz-Dreszera 2 – pośredniczy między Komendą wojewódzką żandarmerii w Lublinie a komendami powiatowymi /Zugami/.

W powiatach: zamojskim, hrubieszowskim, biłgorajskim, krasnymstawskim w sprawach personalnych i organizacyjnych – obsada personalna komendant Hptm. *Wagner* i trzech podoficerów żandarmerii.

II. Zug. /komenda powiatowa żandarmerii/ ul. Pereca róg 1 Maja. Obsada personalna – Komendant Hptm. *Ranitsch* trzech podoficerów żandarmerii jako kanceliści. – podległe rejony trzy: Zamość z posterunkami, 1. m. Zamość, 2. Potoczek, 3. Krasnobród, 4. Lipsko, 5. Mokre, 6. Sułów, 7. Stary Zamość, 8. Skierbieszów, 9. Szczebrzeszyn, 10. Ruskie Piaski, Tomaszów z posterunkami: m. Tomaszów i Tarnawatka. Tyszowce z posterunkami: Tyszowce, Komarów, Kotlice i Sitno. Komendant rejonu Zamość oberleitm. *Becker*, komendanci rejonów Tomaszów i Tyszowce sprawują jednocześnie funkcje komendantów miejscowych posterunków. Obsady posterunków – Tomaszów 12, Tyszowce 10, pozostałe od 5 – 6 żandarmów.

III. Posterunek Zamość ul. Lwowska 18 – komendant ltn. *Nitsche* i 15 żandarm [ów]. Podległa kontrola cen w dwuosobowym składzie: żandarm *Stokinger* i sierż. Policji granatowej *Górski Józef*.

IV. Uzbrojenie: każdy żandarm posiada kb. oraz broń krótką – posterunki Zamość, Tomaszów, Tyszowce posiadają po 2 pistolety maszynowe – pozostałe po jednym.

V. Środki lokomocji: Kreishauptmannschaft i Zug posiadają do dyspozycji po jednym samochodzie osobowym, posterunek Zamość posiada jedną półciężarówkę. Uwaga: Podzamek – 7 Sonderdienst, Maj. Adamów – 8 SS., Suchowola – 6 żandarmów, 6 Dorffuhrerów, 50 rodzin Volksdeutschów, Zwierzyniec – 7 żandarmów.

W [Wyrwa - Stanisław Książek]

V

4

Komenda powiatowa, komisariat m. Zamościa oraz posterunki w powiecie zamojskim policji granatowej.

I. Komenda powiatowa Zamość ul. Kościuszki /obecnie Poststrasse/ komendant por. *Słowikowski Jan*, sekretarz komendy sierżant *Schinauer Leonard*.¹⁵

¹⁵ Policjant granatowy Leonard Schönauer („Świt”) był niezwykle pożytecznym i ofiarnym członkiem organizacji. Dostarczył on „Rafałowi” dwa egzemplarze dziennika inwigila-

II. Komisariat miasta Zamościa, Zamość ul. Kościuszki. Kierownik komisariatu ppor. *Bogaczewski Zygmunt*. Obsada komisariatu: starsi sierżanci *Zygmuntowicz Zygmunt, Hećko Marian, Hil Antoni, Górecki Władysław, Górski Józef, Łacki Leon, Tor Piotr*¹⁶, *Zahara Andrzej*, – plutonowi: *Dygoda Michał, Grzywiński Józef, volksd. Floriański Stanisław, Latosz Jan, Pałka Władysław, Pikus Ignacy, Szomszor Klemens, Bajer Franciszek, Wiciejewski Jan*, kaprale: – *Czachla Sylwester, Łoza Józef, Olszewski Franciszek, Wiciejewski Jan, Skubiszewski Józef, Śliwiński Józef, Steller Stanisław, Warszawa Michał* – na usługach władz niemieckich, kandydaci: *Gontarz Stefan i Haczyk Jan*.

III. Uzbrojenie policji granatowej – karabiny austriackie na ogólną ilość około [brak liczby], 20 szt. broni krótkiej.

W [Wyrwa Stanisław Książek]

VI

24

Lista aresztowanych w nocy z 7 na 8 lutego 1944 r.

1. Kozłowski – prac. „Snopu” – kilka miesięcy temu zwolniony z więzienia¹⁷.
2. Fenc Bogdan – prac. „Snopu” lat 20¹⁸.
3. Fenc Tadeusz – „Technische Hauptmant”, lat 23, brat punktu 2¹⁹.

cyjnego z nazwiskami osób poszukiwanych przez policję i żandarmerię. Wykorzystano to przy dobieraniu nazwisk w fałszywych dowodach osobistych. Córki „Swita” Irena i Michalina przyjmowały od „Rafała” korespondencję dla ojca. Miały kontakt z Wandą Zacharową żoną niżej wymienionego Andrzeja Zachary („Chmura”), który jesienią 1942 r. uratował między innymi od śmierci, zatrzymanego w areszcie miejskim za nielegalny handel, majora WP Stanisława Michnę („Krawiec”). „Krawiec” pracował w sieci wywiadu u „Rafała”. Skierowany przez „Adama” (Stanisław Prus – komendant Obwodu Zamość) do dyspozycji Komendy Głównej AK w Warszawie objął funkcję szefa wywiadu na obszar wschodni i już jako podpułkownik walczył w powstaniu warszawskim. Jan Grygiel „Rafał” – szef wywiadu wojskowego AK na powiat zamojski wymienia również komendanta policji granatowej kpt. Słowikowskiego, jako będącego w wywiadzie członka organizacji. J. Grygiel, s. 72-74.

¹⁶ Policjant granatowy Piotr Tor, członek BCH mieszkał przy ul. Lwowskiej 61 (dziś ten dom nie istnieje). W domu tym kwaterował do roku 1941 „Rafał”. J. Grygiel, s. 111.

¹⁷ Aleksander Kozłowski – leśnik. Zwolniony z więzienia na Zamku w Lublinie. Ponownie aresztowany. J. Grygiel, s. 108.

¹⁸ Bogdan Fenc („Vir”), syn profesora Pawła Fenca („Zygmunt”) nauczyciela fizyki w gimnazjum i liceum męskim od roku szkolnego 1938/39. Wcześniej uczył w zamojskiej „Mickiewiczówce” oraz w seminarium nauczycielskim w Szczepieszynie. Bogdan został zastrzelony prawdopodobnie w lutym 1944 r. przez gestapowca Bernarda w katowni zamojskiego gestapo. W okresie pomiędzy 08.12.1943 – 05.02.1944 był uczestnikiem kursu podchorążych w Puszczy Solskiej. Do Zamościa przyjechał na urlop. Pochowany na zamojskiej Rotundzie. M. Bojarczuk, *op. cit.*, s. 142; J. Grygiel, s. 98, 108, 259; B. Waluda, *op. cit.*, s. 25, 29, 72, 79-80; J. Józwiakowski, *Armia Krajowa na Zamojszczyźnie t. I*, Lublin 2007, s. 68; Z. Klukowski, *Zamojszczyzna t. II*, s. 238.

¹⁹ Tadeusz Fenc, brat Bogdana - syn Pawła i Pauliny (nauczycielka przyrody). Jesienią 1939 r. bracia Fencowie zwozili do Zamościa ukrytą broń w Jacni przejmując ją od kierownika szkoły Ludwika Szafrąńskiego („Starkoń”). W 1943 r. Tadeusz Fenc pracował w

4. Kornaszewski Wacław – prac. „Snop”, lat 21, rodzice mieszkają w Zwierzyńcu
5. Buksztajn – prac. „Snopu” b.podofic. z Zamościa.
6. Jasińska, w zamian za męża, który uciekł, - prac. „Snopu”, przed wojną młynarz²⁰.
7. Abłamowicz – zwolniony niedawno ze „Snopu”.
8. Begiełło – prac. kolei, były nauczyciel²¹.
9. [Begiełło] – syn, pracownik kolei, lat 18.
10. Niderla; szofer z poczty²²
11. Kruk Leon²³, zameldowany jako pracownik w sklepie szwagra, Siwiłły²⁴, lat około 30.

Ogólna ilość około 18 osób. Reszty nazwisk nie udało się ustalić. Aresztowani zostali bezpośrednio przewiezieni do więzienia i rozmieszczeni w kilku różnych celach między dawnymi więźniami.

1. Wiącek – pracownik „Snopu” – lat około 20, byli po niego, ale nie zastali²⁵.
2. Magdziarz Hieronim, syn piekarza [byli po niego, ale nie zastali].

[brak podpisu]

VII

32

660.

[na marginesie] 661.²⁶

wydziale architektury w Zamościu pod kierownictwem inż. Adama Klimka. Dostarczył „Rafałowi” plan miasta Zamościa. J. Grygiel, s. 91, 108.

²⁰ Edward Jasiński. B. Waluda, *op. cit.*, s.72.

²¹ Aleksander Begiełło por. rezerwy, nauczyciel („Mściciel”, „Jesion”, „Ciągły”) – brat znanego ogrodnika parkowego Jana, mieszkał z żoną i dwoma synami: Tadeuszem i Bogdanem przy ul. Zacisze 20, pierwszy komendant rejonu Skierbieszów (do 01.05.1942). W tym czasie rodzina „Ciągłego” – żona Stefania z synami zamieszkiwała w Bożymdarze. W dość niejasny sposób przeniesiony do rezerwy przez „Adama” (Stanisław M. Prus – komendant obwodu do III 1943). W kwietniu 1943 r. prosił jego następcę „Bystrego” (Wacław Stasiewicz) o ponowny przydział meldując gotowość współpracy, udział dwóch synów, oraz 20 kbk. Pracował jako kolejarz na przejeździe przy ul. Lwowskiej. Dnia 8 lutego 1944 r. „Ciągły” i jego syn Bogdan zostali aresztowani. Wówczas Stefania Begiełłowa udała się z prośbą do Niemca Weisera, inspektora kolejowego w Zamościu. Weiser interweniował w gestapo i „Ciągły” wraz z synem zostali zwolnieni. Po wojnie Weisera sądzono, ale obronił go świadek „Ciągły”. J. Grygiel, s. 61, 119, 210, 213, 362.

²² Tadeusz Niderla – członek organizacji. Zginął. J. Grygiel, s. 80.

²³ Leon Kruk był żołnierzem plutonu Adama Wałaszyka („Wrona”) na terenie Sitna. J. Grygiel s. 108,214.

²⁴ Piotr Siwiłło (1896-1962), znany kupiec zamojski, właściciel sklepu winno-kolonialnego (róg Grodzkiej i Bazylińskiej), ochotnik 1920 r. Biogram: A. Kędziora, s. 268.

²⁵ Antoni Wiącek („Paw”) – kapral podchorąży, II adiutant do spraw organizacyjnych komendanta placówki Stary Zamość Romana Szczura („Urban”, „Urszula”). B. Waluda, *op. cit.*, s.72, J. Grygiel, s. 200.

²⁶ Meldunek komendanta obwodu [kryptonim 661] do inspektora rejonu [kryptonim 660] z dnia 08.03.1944 r. Personalnie: ppor. Stanisława Książka („Wyrwa”, „Korba”, „Świder”),

[niżej] 8.3.44

Aresztowania i rozstrzeliwania, zarządzenia władz niem.

W dniu 17.2.44. wywieziono z Zamościa do Lublina kilkunastu więźniów m. innymi Florianą²⁷ /nasz człowiek/. Dnia 18.2.44. Gestapo aresztowało Bratkiewicza z Biura księgowości rolnej – zabrano go za sabotaż – nie przychodził do pracy.

Między 15 a 20.2.44. oddział Kozaków rozstrzelał w Podzamku koło Krasnobrodu 10 „bandytów”. Wg naocznych świadków zabici byli mocno podchmieleni, mówili po polsku. Jest przypuszczenie, że byli to nasi żołnierze /patrz załącznik raport wyw. [iadu] z rejonu Krasnobród – Bondyż/.

Ortskomendantura w Zamościu otrzymała rozkaz aresztowania w wypadku ewakuacji powiatu przy pomocy na miejscu będących organów policyjnych i żandarmerii polowej, wszystkich oficerów, podchorążych i podoficerów armii polskiej.

W dniu 17.2. rozplakatowano na murach miasta ogłoszenie z 65 nazwiskami skazanych na karę śmierci za posiadanie broni i przynależenie do zakazanej organizacji.²⁸ Władze administracji cywilnej pow. Hrubieszowskiego wydały zarządzenie ewakuacji maj. ziemskich. W myśl tego zarządzenia właściciele majątków ziemskich lub ich kierownicy winni byli do środy 23.2.44. dostarczyć do najbliższej stacji kolejowej bydło i trzodę chlewną, natomiast do dnia 26.2. maszyny rolnicze /wszystkie/. W majątku wolno zostawić 6 krów, 3 świnię. Zboże wymłócić i dostawić do magazynów.

/ - / W y r w a
[Stanisław Książek]

VIII

37

Nastroje w Zamościu

Polacy: Egzekucje codziennie na rotundzie, w Potoczku, Zwierzyńcu²⁹, Lublinie oraz ostatnie aresztowania przeważnie młodzieży spowodowały w społeczeństwie

komendanta Obwodu Zamość 08.1943 - 05.1944 do mjr Edwarda Markiewicza („Kalina”), inspektora Inspektoratu Zamość 12.1942 - 06.1944. J. Grygiel, s. 441; J. Józwiakowski, *op. cit.*, s. 964-965.

²⁷ Jan Lewicki („Florian”, „Walek”) ppor. rez., komendant miasta Zamościa od 04.1942 r., z zawodu notariusz. Po aresztowaniu był torturowany. Rozstrzelany w Chełmie 10 III 1944 r. J. Grygiel, s. 109, 369.

²⁸ Ogłoszenie to znajduje się w zbiorach zamojskiego Archiwum. Wśród skazanych w odwet za napady partyzantów na osadników niemieckich między innymi nazwiska Tomasz Woronowicza z Kalinowic, Antoniego i Romana Pitaków, Władysława i Jana Szalów z Pniówka. Ogłoszenia o podobnej porażającej treści rozplakatowano w Zamościu 17 I 1944 r. (40 skazanych, w tym 4 z Zamościa), 21 XII 1943 r. (25 skazanych), 11 XII 1943 r. (59 skazanych). Archiwum Państwowe w Zamościu, Zbiór afiszów, ogłoszeń i druków ulotnych, sygn. 315.

²⁹ 2 II 1944 r. Niemcy przywieźli z więzienia w Zamościu 20 aresztowanych. Spędzili na rynek pracowników biur i urzędów, a następnie na ich oczach dokonali publicznej egzekucji. Była to kara za zabicie niejakiego Ostaszewskiego ze Zwierzyńca – konfidenta

zamojskim rozpacz i bezsilną wściekłość.³⁰ Z utęsknieniem wyczekuje się Bolszewików bez względu na to jakie będą następstwa. Polacy na ogół biernie ustosunkowują się do ewentualnej zmiany okupanta, godząc się z losem, który nie powinien być gorszy i złośliwszy niż jest.

Ukraińcy – w dalszym ciągu kokietowani przez Niemców. Wobec tylu obietnic, upragnionej wolnej Ukrainy nie doczekali się i w tej chwili w możliwość utworzenia państwa ukraińskiego nie wierzą. W obecnej sytuacji przegrali wszystkie stawki postawione na Niemców. Pozostała konieczność, jak najspieszniejszego wycofania się z terenów zagrożonych.

Żydzi: Nastroje pogrzebowe. Otrzymano przed tygodniem rozkaz zlikwidowania Żydów 90 pracujących w Bauleitung de Luftwaffe³¹. Rozkaz wykonano.

Reichsdeutsche, Volksdeutsche, Deutschstam. – Komunikaty wojskowe, ruch odfrontowy wojska, uchodźcy niemieccy z terenów zagrożonych napływające do Zamościa wpłynęły na obniżenie nastroju wśród tutejszych Niemców. O ile do niedawna nie dopuszczali myśli opuszczenia tych terenów to teraz o tej możliwości mówią. Zły nastrój ostatnich dni od dzisiaj uległ wybitnej poprawie. Złożyły się na to zdementowane pogłoski o zajęciu Włodzimierza Wołyńskiego i Uściługa przez Bolszewików, wycofanie się tych ostatnich z Łucka³² a przede wszystkim wynik odprawy starosty z dnia 6.2[1944] z partyjnikami, zaś w dniu 7.2 z kierownikami biur, urzędów i instytucji. Wynik odprawy miał być przekazany podległym pracownikom. Odprawa doszła do skutku po bytności starosty u gubernatora lubelskiego. Jak najsurowiej zabronił starosta jednostkowej ewakuacji Niemcom z Rzeszy. Rodziny mają pozostać na miejscu, nie siać paniki. Z dniem 8.2 wydał starosta zarządzenie uniemożliwiające wyjazd /istotnie był na dworcu i interweniował sam i przez pomocników/. Zarządzenie przygotowawcze do ewakuacji instytucji odwołał. Zaszły jak oświadczył zasadnicze zmiany w polityce i sytuacji frontowej, które pozwalają te zarządzenia cofnąć. Nastąpiła również zmiana, oświadczył, taktyki wojska, które wycofując się ma zabronione niszczyć wszelkie urządzenia. Ma je zostawić nieuszkodzone. Twierdzi, że gdyby była potrzeba ewakuacji to przecież usunięto by 25 tys. kolonistów niemieckich nie pozostawiając ich na łasce Bolszewików. Po tej odprawie w rozmowach między sobą interpretują zmianę postępowania tym, że musiało dojść do tajnego porozumienia między Hitlerem i Stalinem, na mocy którego mieliby się wycofać na linię Curzona, podzielić wpływy w Europie z Bolszewikami z wykluczeniem Anglii od wpływu na kontynent. Prywatnie utyskują, że głupia duma narodowa każe do ostatniej chwili przedstawiać sytuację za opanowaną, nie licząc się z tym, że fałszywymi informacjami naraża się ich z rodzinami na możliwość zagarnięcia przez Bolszewików. Są głosy, że dziurę frontową kryją tylko Węgrzy i Ormianie.

gestapo. Wśród rozstrzelanych było m.in. trzech pracowników fabryki „Alwa”. Z. Klukowski, *Zamojszczyzna, t. II*, s. 10.

³⁰ *Lista aresztowanych w nocy z 7 na 8 lutego 1944 r.*. B. Waluda, *op. cit.*, s. 81.

³¹ Kierownictwo budowy lotnisk Luftwaffe w Łabuniach, Mokrem, Klemensowie.

³² 05.02.1944 w Zamościu mówiono, że Sowieci podchodzą do Włodzimierza. Wśród miejscowych Niemców silne podniecenie i zaniepokojenie. Wszystkich ich zwołano na jakieś zebranie. Jutro dowiem się, o czym tam była mowa. Trzy dni później wojska sowieckie zajęły Włodzimierz Wołyński. Z. Klukowski, *Zamojszczyzna t. II*, s. 10, 12.

Wojska niemieckiego brak, że należało nie wszczynać sporu z Polską tylko ją skaptować do wspólnej zwycięskiej walki z Bolszewikami. Poważne zdenerwowanie okazują Volks i Deutschstammidzy³³ zdecydowani mimo niepewności jutra pozostać na miejscu, bardziej obciążeni przestępstwami zdecydowani są na wyjazd.

[brak podpisu]

³³ Rodowici Niemcy.